

JASENOVAC – STRATIŠTE BOŠNJAKA

(Nihad Halilbegović, “Bošnjaci u Jasenovačkom logoru”, Sarajevo, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2006, 502 str.)

MASOVNA STRADANJA Bošnjaka (bez obzira na njihovu nacionalnu nominaciju), po mišljenju istraživača ove tematike, kontinuirano počinju sa tzv. Velikom bečkim ratom (1683.-1699.), da bi svoj vrhunac (da li i kraj) dostigla u agresiji na BiH i genocidu protiv ovog naroda u razdoblju 1991.-1995. Sve etape stradalništva Bošnjaka, koje su se na ovaj ili onaj način realizirale, ostale su iz raznih razloga sistematski neistražene, nepublicirane i neprezentirane najširoj javnosti. Tek nakon određenih demokratskih promjena te stvaranja novih država na području ex-Jugoslavije, u tom, iako rudimentarnom, pluralističkom ambijentu, do tada zatumljena naučna misao počinje da promišlja taj stradalnički bošnjački

realitet, što je polučilo više djela i polaznu osnovu za dalja promišljanja, posebno popis zatočenika islamske vjere koji je iznio Smail Čekić u svojoj knjizi “Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu”.

Međutim, bez okolišanja može se reći da su neka bolna pitanja historije zločina nad Bošnjacima tek otvorena te da u vezi s tim predstoji izuzetan angažman svekolike kompetentne naučne i stručne misli.

U tu kategoriju spada i koncentracioni logor Jasenovac, u tzv. Nezavisnoj državi Hrvatskoj (NDH), osnovan u srednjovjekovnom utvrđenom gradu, lociranom u blizini ušća Une u Savu, u ljeto 1941, po uzoru na nacističke logore uništenja. O zločinima u ovom logoru istraži-

vanja su dosada uglavnom provodili srpski i hrvatski historičari, nudeći dijametralne stavove (precjenjivanje i minimiziranje), posebno oko dva ključna pitanja (broj ubijenih i njihova nacionalnost). Bošnjaci se nisu nigdje spominjali, kao i da ne postoje, kao da ih tamo nije bilo, a, nažalost, bilo ih je.

Taj veo tajne, koji je još jedan u sistematskom prikrivanju zločina nad Bošnjacima, podstakao je Nihada Halilbegovića, pisca više zapaženih studija iz historije Bosne i Bošnjaka, da se prihvati izuzetno teškog, odgovornog i pionirskog zadatka da istraži stradanja Bošnjaka u Jasenovačkom logoru. Nakon marljivog rada, konsultirajući kompetentne dokumente različite provenijencije, uz brojna svjedočenja i fotose, autor je napravio respektabilnu studiju "Bošnjaci u Jasenovačkom logoru". Knjiga je strukturirana tako da odražava najbitnija pitanja zločina u Jasenovcu, sa predgovorom i devet tematskih cjelina: "Koncentracioni logori smrti" (1), "Jasenovački logor" (2), "Kazivanje preživjelih zatočenika logora Jasenovac" (3), "Dokumenti" (4), "Kazivanje o zatočenicima logora Jasenovac" (5), "Fotografije nastradalih zatočenika logora" (6), "Faksimili izjava u vezi sa ustaškim zločinima nad Bošnjacima" (7), "Spisak žrtava Jasenovačkog logora (Bošnjaka-Muslimana)" (8), "Odgovornost za zločine

u logoru Jasenovac" (9) i "Izvodi iz recenzija".

U "Riječi čitaocu", autor će pregnantno iznijeti svoje namjere, akcentirajući da je za ovaj njegov rad bio "neposredni povod prešućivanja, pa i negiranja stradanja Bošnjaka u logoru, posebno prilikom obilježavanja godišnjice proboja logoraša" (str. 7). U tom kontekstu, posebno će se iskazati autorov kritički odnos prema broju ubijenih u Jasenovcu, pri čemu on, na osnovu relevantnih izvora, prezentira do sada najrelevantnije podatke: oko 100.000. Međutim, s obzirom na to da u određenoj statističkoj dokumentaciji uglavnom nije bilo riječi o Bošnjacima, to je autoru bio još izazovniji zadatak. Da bi ostvario svoje ambiciozne ciljeve, autoru je trebalo oko godinu dana kontinuiranog rada u ustanovama koje su po svojoj funkciji mogle da imaju potrebne podatke, pri čemu posebno treba istaći rad u Arhivu Bosne i Hercegovine, Historijskom arhivu i drugim arhivima, bibliotekama itd.

Odmah u Uvodu, čitalac će dobiti broj stradalih Bošnjaka u Jasenovcu (1.520), a kasnije i "po imenu i prezimenu". Brojna su pisma, prezentirana u vidu faksimila u knjizi, koja daju punu podršku ovoj akciji, što zorno svjedoči da nam je bilo potrebno istraživanje o ovom aspektu, kako bi se saznala prava istina, bez

manipulacija u raznovrsne svrhe.

Naravno, ta brojka će u narednim dijelovima knjige biti argumentirana i dokumentirana na način koji ne ostavlja čitaoca u bilo kakvoj sumnji. Posebno su potresne izjave koje su davane komisijama za ispitivanje zločina, iz kojih se može pouzdano steći predodžba o nasilnim odvođenjima Bošnjaka, torturama nad njima, njihovim nestancima, bolu i patnji porodica. Mnogo toga je bilo montirano, uz najčešća okrivljavanja da su to bili komunisti i ilegalci, pripadnici NOP-a i sl., što govori da sredstva nisu birana.

Posebna vrijednost knjige je što se prezentiraju podaci pojedinih za statistiku ustanova (nap. Savezni zavod za statistiku: "Spisak žrtava logora Jasenovac 1941-1945 za Mostar"), što kroz komparaciju može da pokaže i vjerodostojnost autorovih pokazatelja. Naime, zadovoljava se bitno metodološko pravilo da se kvalitet rezultata postiže uporedbom više izvora.

Jedan dio rada je posvećen koncentracionim logorima smrti – Jasenovački logor, sa osnovnim podacima o sistemu logora, šemama organizacije, autentičnim snimcima, radu pojedinih službi (sudski sistem, transporti za logor) i metodama mučenja i ubijanja u logoru. Vrijedi u ovom kontekstu istaći navod da su

“ustaše ubijale u početku pojedinačno, a zatim u grupama, pa onda masovno po nekoliko stotina pa i hiljada u jednom danu ili noći...” (str. 42). O ovome se govori u dijelu knjige “Kazivanje preživjelih zatočenika logora Jasenovac”, autentično iskreno i argumentovano. Jedan od zatočenika (Fahrudin Fahrija Ajanović) potvrđuje tezu da su Bošnjaci ubijani a da to nije evidentirano, jer su oni “evidentirani, čak i ubijani kao Hrvati, a muslimana nije ni bilo, jer su tretirani kao Hrvati”. (str. 53)

O kojem sadizmu se radilo pokazuju riječi jednog drugog zatočenika (Salem Resulović), koji će istaći da im je naređeno da skinu košulje, a nakon toga, 7. augusta, “pustili su nas taj dan da tako strašno izgorimo od Sunca, da smo imali plikove i rane po tijelu. Niko nije smio da dodirne tijelo. I onako pečeni došli smo u logor”. (str. 59).

Nakon toga, u posebnom dijelu knjige slijedi serija od 64 dokumenta, a svaki govori o Jasenovcu. To su pojedini zakonski projekti, poruke, predmeti organa vlasti, rezolucije, proglašeni spiskovi, nalozi, dopisi, obavještenja, zapisnici, zahtjevi, odluke, dopisi, izvještaji, izvodi, naređenja i sl. Raznovrsnost prezentirane dokumentacije je takvog obima i kvaliteta da čitalac može shvatiti sistem logora u Jasenovcu, tehnologiju zatvaranja

i ubijanja, montirane procese, te beznađežnost zatočenika. Posebnu vrijednost čine brojni spiskovi sa imenima, a u nekim slučajevima i ostalim podacima, koji čine osnovu za kompletiranje autorovog spiska stradalih Bošnjaka u Jasenovcu.

Poseban napor učinjen je u pravcu prezentiranja kazivanja o zatočenicima logora Jasenovac, čemu je posvećen jedan dio knjige. To su kazivanja njihovih najbližih (djeca, roditelji, rodbina itd.). Jedno kazivanje naslovljeno "Slučaj sa Avdom Trbonjom" (str. 224) u to smo uvjereni, posebno će se dojmiti. Naime, ovaj Mostarac je bio prijatelj sa povjerenikom logora Luburić Vjekoslavom, pomogao mu u nekim situacijama kada mu je život bio u opasnosti, dao mu 7.000 dinara za put da bi otišao u emigraciju. Oni su se sreli u logoru, prepoznali i popričali, s tim što je Luburić Avdu rekao "da dođe u njegovu kancelariju pa da će se nešto učiniti za njega. Avdo je zatim otišao do logorske kancelarije, ali malo zatim vidjeli smo da ga ustaše vode u stražaru. Sutradan ujutru saopšteno je da se Avdo Trbonja ima brisati iz evidencije" (str. 228). Autor će na sve ovo dati opravdan komentar da se "naivnost Muslimana obistinila i u slučaju Avde Trbonje, koji je očekivao od svog "pobratima" Luburića da ga izbavi iz logora, pošto mu je u životu puno valjao. Luburić ga je, zauzvrat,

likvidirao" (str. 224).

Jednom od najistaknutijih pisaca iz generacije mlađih predratnih književnika, u jeku njegova stvaralaštva, u 26. godini, prekinut je život u Jasenovcu. Nakon što su ga doveli u ovu "fabriku smrti", pala je komanda: "a sada ga vežite i vodite prijeko, u čelinke – naredio je Luburić Čarkarima – koljačima. Mi ćemo te, Zijo Dizdareviću, danas ubiti, jerbo si se usudio da osporiš našu ustašku vlast i silu, jerbo si komunist – sada ti je valjda jasno?! I, zakopajte ga duboko da nikad ni mrtav ne izviri na površinu ove svete nam hrvatske zemlje!" (str. 244). Ovo su samo dva izdvojena primjera, ali i ostala kazivanja zaslužuju pažnju, i ona su dramatična, govore o bezobzirnosti, nevjerovatnom arsenalu mučenja, i opomena su da ne trebaju biti zaboravljena ova stradanja. Ovom knjigom su otrgnuta od zaborava.

Fotografije nastradalih zatočenika logora predstavljaju dio ove knjige (str. 289-304). S obzirom na veliku vremensku distancu, prikupljanje fotografija tražilo je veliki napor, marljiv i uporan rad. Normalno je da fotosi svih stradalnika nisu mogli biti pronađeni, ali ovo ostaje obaveza koju treba realizirati, jer je to jedan od bitnih uvjeta da se ova planetarna nesreća i zločini otrgnu od zaborava. Istovremeno, to je i poruka svima

onima koji posjeduju fotose da ih dostave autoru kako bi bili uvršteni u eventualno novo izdanje.

Svako iole ozbiljnije historijsko djelo prate i faksimili, koji su najautentičnije svjedočanstvo o određenim događajima. Autor je jedan dio posvetio faksimilima izjava u vezi sa stradanjima u Jasenovačkom logoru (str. 305-419), kako bi i na taj način svoje istraživačke rezultate dokumentirao. Tu su, prije svega, zapisnici iz više gradova (Doboj, Sarajevo, Mostar i dr.) koji su sastavljeni od raznih organa vlasti, prilikom saslušanja vezanih za stradanja u Jasenovačkom logoru. S obzirom na to da su izjave date neposredno nakon zločina, njihova je vrijednost veća.

Autor je u knjigu uvrstio još jednu seriju faksimila, u dijelu naslovljenom "Faksimili izjava u vezi s ustaškim zločinima nad Bošnjacima" (str. 397-419), koji kompletiraju osnovni cilj – pokazati stradalništvo Bošnjaka u Jasenovcu. Ponovo je riječ o zapisnicima sastavljenim na saslušanjima, može se reći, neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Riječ je o svjedočenjima o različitim oblicima zločina, kao što su: vješanja, transportiranja u logore, strijeljanja, hapšenja, pljačkanja, torture, paljenja, unakaženje ljudi, potragama za naoružanjem kojeg stanovništvo nije posjedovalo, odvođenja u nepozna-

tom pravcu itd.

Sva prethodna istraživanja sa važnom dokumentacionom osnovom omogućila su autoru da sačini SPISAK ŽRTAVA JASENOVAČKOG LOGORA (Bošnjaka-muslimana) i prezentira ga u posebnom dijelu rada (str. 419-493). Vrijednost Spiska je u tome što su imena žrtava razvrstana po gradovima i njihovim naseljima, te po abecednom redu, sa osnovnim podacima (prezime, ime oca, ime, godina rođenja, godina ubistva i logor ubistva). Logoraši Bošnjaci u koncentracionom logoru su bili iz Banje Luke, Bihaća, Bijeljine, Bileće, Bosanske Dubice, Bosanske Gradiške, Bosanske Krupe, Bosanskog Broda, Bosanskog Novog, Bosanske Kostajnice, Bosanskog Petrovca, Brčkog, Breze, Bugojna, Cazina, Čajniča, Čapljine, Čelinca, Danilovgrada, Daruvara, Dervente, Doboja, Kotorskog, Donjeg Vakufa, Duvna, Foče, Ustikoline, Fojnice, Gacka, Gračanice, Glamoča, Goražda, Gornjeg Vakufa, Gradačca, Gusinja, Hadžića, Ilidže, Ilijaša, Jablanice, Jajca, Kaknja, Mramora, Kalinovika, Kiseljaka, Kladnja, Ključa, Konjica, Kotor Varoša, Kreševa, Kulen Vakufa, Laktaša, Livna, Žabljaka, Ljubinja, Ljubuškog, Maglaja, Modriče, Mostara, Mrkonjić grada, Nevesinja, Nove Gradiške, Nikšića, Odžaka, Olova, Orašja, Plužina, Pljevalja, Priboja, Prijedora, Prijepolja, Prištine,

Prnjavora, Prozora, Rogatice, Sanskog Mosta, Sarajeva, Sjenice, Skoplja, Sokoca, Srpca, Stoca, Šipova, Teslića, Tešnja, Podgorice, Travnika, Trebinja, Trnova, Tuzle, Vareša, Velike Kladuše, Visokog, Višegrada, Viteza, Vlasenice, Vogošće, Zagreba, Zavidovića, Zenice, Zvornika, Žepča, Živinica. Potrebno je ovom prilikom istaći nekoliko stvari koje daju spisku posebnu vrijednost. Prije svega, ovo je prvi spisak Bošnjaka koji su stradali u sistemu koncentracionog logora Jasenovac. Istina, Bošnjaci su se djelimično i nepregledno nalazili na spiskovima drugih nacionalnosti, najčešće bez navođenja nacionalnosti, tako da se razmjere njihove tragedije nisu mogle ni vidjeti. Naznaka mjesta iz kojih su Bošnjaci dovedeni u Jasenovac zorno pokazuje masovnost ove pojave, jer je obuhvaćeno skoro svako naselje u BiH gdje se nalazila bošnjačka zajednica, a dobrim dijelom i u drugim republikama bivše SFRJ.

U brojnim fus-notama autor objašnjava neke nejasnoće ili, pak, šire objašnjava podatke vezane za imena, što omogućuje čitaocu da stekne potpuniju sliku o Spisku. Interesantno bi bilo izvršiti analizu starosne strukture ubijenih, što bi nedvosmisleno pokazalo da se radi najvećim dijelom o mladim ljudima. To bi potvrdilo pretpostavku da je najproduktivniji dio Bošnjačke populacije stradao u

koncentracionom logoru Jasenovac, što je teško u demografskom pogledu nadoknaditi.

Autor je s pravom kazivanje o ubijenim Bošnjacima završio riječima "Spisak nije potpun". Kako je istraživanje ove problematike otvoreno, to će i spisak biti dopunjavane novim podacima, posebno imajući u vidu to da se on po prvi put stavlja na uvid najširoj javnosti. Ova knjiga je podsticaj da ovo pitanje u još većoj mjeri bude u centru interesovanja naučne i stručne javnosti.

Dobro je što nije izostavljeno i pitanje odgovornosti za zločine u logoru Jasenovac, makar je ono postavljeno u najkraćoj formi. Iako je protekao dug period od izvršenja ovih zločina, odgovornost nikada ne zastarjeva, pa makar se odnosila i na one koji nisu više među živima. Zbog toga bi ova knjiga trebala podstaći raspravu i o toj dimenziji, jer bi, na izvjestan način, nakandna procesuiranja bila opomena da se to nikad ne ponovi. U vezi s odgovornosti, u knjizi se prenosi dokument Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, usvojen u Zagrebu 15. studenoga 1945. godine. Kao kategorije odgovornih navode se: članovi njemačke vlade, ostali njemački naredbodavci, a u "prvom redu tzv. poglavnik Ante Pavelić", "u drugom redu" njegovi "doglavnici" i

“državni vijećnici”, te svi “ministri”, naročito “ministri unutrašnjih poslova”: dr. Artuković Andrija, dr. Lorković Mladen, dr. Nikšić Ante i Frković Mato, u “trećem redu”, svi ravnatelji “Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost” i šefovi “ustaške nadzorne službe”, svi viši i niži zapovjednici logora u Jasenovcu, te, konačno, svi ustaški časnici, dočasnici, ustaški stražari, doušnici i logoraši koji su mučili i ubijali (Alilović Ivan i Fran, zastavnici Andričević Ivica, vodnik, Altarac Ante, poručnik (...)). Već tada, neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata, Zemaljska komisija ih je “utvrdila kao najteže zločince, narodne izdajice i narodne neprijatelje i smatra da moraju biti najstrožije kažnjeni, za sve zločine i nedjela koje su počinili” (str. 497). Očigledno je da ova preporuka nije dovoljno iskorištena, jer su bili rijetki sudski procesi i kazne koje bi bile nekakva satisfakcija porodicama nastradalih logoraša. Međutim, uporište za dalji rad se nalazi u Konvenciji UN-a o nezastarijevanju ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti, koja je stupila na snagu 11.11. 1970. godine.

Višestruke su koristi od ovog djela.

Stvaranjem novog ambijenta na područjima ex-Jugoslavije, nijedno pitanje, pa ni Jasenovac i njegove žrtve ne mogu više biti tabu tema, koja se ne bi naučno i stručno promišljala.

Na razini takvog diskursa je i knjiga “Bošnjaci u Jasenovačkom logoru”, autora Nihada Halilbegovića. Ona je problematizirala pitanje stradanja Bošnjaka u Jasenovcu, koje do sada nije obrađivano. I sada se najčešće čuje da su u Jasenovcu stradali Srbi, Romi, Jevreji, pri čemu nema nikakvih podataka o Bošnjacima. Treba istaći da je brojka do sada otkrivenih stradalnika ovog naroda prezentirana u ovoj knjizi – 1.520 – izuzetno visoka, te je zasluživala da se istraži – po imenu i prezimenu i drugim relevantnim podacima. Ovo bi trebao biti putokaz za istraživanje i stradanja ostalih naroda i nacionalnih manjina, kako se oni ne bi svrstavali u bezimenu kategoriju – ostali. Svaka žrtva zaslužuje pijetet, u smislu njene nominacije, što je minimum odavanja pošte.

Knjigu N. Halilbegovića treba posmatrati kao podsticaj za dalja istraživanja ovog aspekta savremene bošnjačke historije, koja, posebno u domenu zločina, nije imala sistematiku i organiziranost.

Imajući u vidu sve navedeno, preporučujem da se djelo Nihada Halilbegovića “Bošnjaci u Jasenovačkom logoru”, čita, iščitava i promišlja u kontekstu stalne opasnosti za opstojnost Bošnjaka.

Dr. Bećir Macić